

Kielak, Bernard

Ważniejsze publikacje dotyczące historii i kultury Kurpiowszczyzny do 1939 roku

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 6, 263-269

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WAŻNIEJSZE PUBLIKACJE, DOTYCZĄCE HISTORII I KULTURY KURPIOWSZCZYZNY DO 1939 ROKU

Podejmując próbę charakterystyki dorobku badawczego (i publikatorskiego) dotyczącego Kurpiowszczyzny na przestrzeni od XVI w. do 1939 r. należy zaznaczyć, iż region mazowiecki posiada niewielką liczbę opracowań w porównaniu z innymi regionami kraju. Przyczyny tego stanu rzeczy zostały zaprezentowane przez autora w piątym tomie „Zeszytów”.¹

Niewątpliwy wpływ na ożywienie zainteresowania badawczego czy dokumentacyjnego terenami mazowieckimi miało włączenie tej dzielnicy w skład państwowości polskiej. Nie bez znaczenia było również kształtowanie się w tym czasie gospodarki folwarcznej i konieczność opisu oraz regulacji prawnych na danym obszarze. Zagospodarowanie terenów puszczy mazowieckich, w tym także puszczy nadnarwiańskich, przyniosło pierwszy dokument dotyczący w dużej części naszego regionu – spis zwodów prawa bartnego. Tekst przepisów prawa bartnego, przygotowany w 1559 r. przez starostę łomżyńskiego Krzysztofa Niszczyckiego, opublikowano po raz pierwszy w 1844 r. a następnie w dziesięć lat później w „Bibliotece Starożytnych Pisarzy Polskich” (Warszawa t. 4: 1854) i nosi on tytuł „Prawo bartne bartnikom należące”. Istnienie tego pomnika źródłowego, jak pisze A. Kutrzeba-Pojnarowa „... nie pozostało bez wpływu na kształtowanie się w literaturze naukowej późniejszych okresów obrazu rozwoju kulturalnego terenów Mazowsza, w tym zwłaszcza obrazu przeszłości Kurpiowszczyzny, której poświęcono począwszy od w. XVII do chwili obecnej stosunkowo najwięcej opracowań w stosunku do innych regionów Mazowsza”.²

W kilkadziesiąt lat po powstaniu wspomnianego zbioru praw został przygotowany przez Andrzeja Święcickiego pierwszy dokładny (jak niektórzy twierdzą – naukowy) opis Mazowsza w jego ówczesnych granicach administracyjnych, również starostw obejmujących ziemie puszczańskie. W opisie tym znalazła się historia regionu od czasów najdawniejszych do 1611 r. Praca ukazała się w 1634 r. w języku łacińskim a pierwszy polski przekład noszący tytuł: „Jędrzeja Święcickiego opis Mazowsza” został zamieszczony w „Pismach historycznych” Władysława Smoleńskiego (t. 1, Kraków 1910). Z połowy XVII w. pochodzi z kolei pierwszy bodajże bezpośredni opis terenów kurpiowskich przygotowany przez jezuitę ks. Łukasza Kościeszę-Załuskiego. W 1650 r. odbył on podróży misyjną do Puszczy Zielonej w celu przeciwdziałania wpływom luteraniskim, idącym z sąsiednich Prus. W sporządzonym w jęz. łacińskim sprawozdaniu zawarł szereg ważnych informacji o pochodzeniu, życiu codziennym, nędzy mieszkańców północnej części starostwa ostrołęckiego.

Ks. Załuski pisze m.in. „Całość ludności (puszczy) pochodzi z Prus, albo też są to wprost uciekinierzy z Prus, z tego powodu większość ich była heretykami (wyjątek stanowili ci, którzy przywedrowali z Mazowsza albo z Rusi)”, dalej pisze: „Mieszkają po 3 lub 4 chałupki razem. Wyjątek stanowią osady fabryczne i kuźnice, przy których częściej zdarzają się domy wygodniejsze do zamieszkania. Wszyscy inni posiadają niziuteńkie chałupki pokryte prostą darniną, bez okien, bez stołów ani innych udogodnień (...) Łóżkiem ich ziemia i ledwo nieco słomy (...), reszta ich dzieci i nawet starsza młodź obojga

plci łąż nadzy bez żadnego wstydu". Zgorszony jezuita, obok niewątpliwie tendencyjnej oceny warunków zapewne sezonowego bytowania podał niezwykle ważne informacje o przemyśle puszczańskim: „W lasach tych jest 17 pieców, w których pędzą smołę, zakładów przygotowujących żelazo jest 9. Dziewięć osad wypala popiół, przy którym niekiedy ma zajęcie więcej niż 300 osób. Więcej niż 200 ludzi częścią siedzą na jednym miejscu, częścią koczują zajmując się bartnictwem, mnóstwo też jest myśliwych”. Polski tekst sprawozdania i jego krótkie omówienie przygotował I. Baranowski.³

Trudna sytuacja polityczna, gospodarcza i militarna, w jakiej znalazła się Rzeczypospolita w XVIII w., nie sprzyjała badaniom historycznym czy kulturalnym regionu. Rozgrywające się w tym okresie wypadki wojenne, opór ludności puszczańskiej stawiany kolejnym najeźdźcom wpłynął na zrodzenie się (a w XIX w. utrwalenie) legendy o dzielności i patriotyzmie Kurpiów. Opisy hardej postawy i walki „leśnych ludzi” można znaleźć zarówno w pamiętnikach księcia Wirtemberskiego, towarzyszącego wojskom szwedzkim, jak i w zapiskach kronikarza króla Stanisława Leszczyńskiego.⁴

Nowa sytuacja, w jakiej znalazł się nasz kraj w XIX w., utrata państwowości, rodziła nowe podejście do zagadnień naukowych. Zaistniały wówczas sprzyjające warunki do rozwoju badań starożytniczno-ludoznawczych (np. działalność Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego). Środowisko inteligentkie odrzuciło fascynację i dominację kultury szlachecko-magnackiej, które to warstwy doprowadziły w sumie do upadku państwa; odrodzenie społeczne widziało w oparciu o warstwę chłopską, tożsamość narodową należało więc budować na bazie kultury ludowej lub wyszukiwanych pradawnych, słowiańskich korzeni czy elementów przedchrześcijańskich, tkwiących jakoby w kulturze wiejskiej. Badacze, reprezentujący takie stanowisko, w poszukiwaniu archaizmów czy patriotycznych tradycji tym chętniej kierowali swą uwagę na tereny puszczańskie, że był to obszar w znacznym stopniu izolowany, mogący zawierać dawne pierwiastki kulturowe. Poza tym – obszar ten cechowało, jak często pisali wcześniejsi badacze, znaczne opóźnienie gospodarcze i kulturalne w stosunku do innych terenów mazowieckich, Mazowsza zaś – do pozostałych regionów kraju.

Wśród pierwszych XIX-wiecznych publikacji o Kurpiach należy wymienić artykuł pióra Tomasza Święckiego, „O Kurpiakach”, zamieszczony w „Dzienniku Warszawskim” w 1827 r. (nr 28), zawierający poglądy autora na zagadnienia granic regionu.

Bardzo owocnym dla popularyzacji Puszczy Kurpiowskiej i miejscowej ludności okazał się rok 1830. Ukazały się wówczas dwie ważne dla regionu pozycje. Pierwszą z nich jest publikacja Wincentego Hipolita Gawareckiego, wybitnego historyka i badacza dziejów Mazowsza, nosząca tytuł „Pamiętnik historyczny płocki”, w której w II tomie zamieścił artykuł „Wiadomości o Puszczy Myszynieckiej i jej mieszkańcach”. Autor zawarł w nim opis terenu, budownictwa, zajęć ludności, ubiorów, wspominał o udziale Kurpiów w walkach narodowych, przytoczył także treść przywileju Zygmunta III dla bartników.

Drugie wydawnictwo z tegoż samego roku – Łukasza Gołębiowskiego: „Lud polski, jego zwyczaje, zabobony” przedstawia granice regionu kurpiowskiego, omawia cechy fizyczne Kurpiów, zajęcia, zabobony funkcjonujące w Puszczy (wiara w czarownicę), wspomina także o „Prawie bartnym” Niszczyckiego i o oporze stawianym przez Kurpiów Szwedom. W pracy tej znajdujemy również rysunki męskich strojów ludowych.

Omawiając ważniejsze, XIX-wieczne publikacje o Kurpiach nie sposób nie wspomnieć o działalności badawczej i wydawniczej (choć rozłożonej w czasie) Kazimierza Władysława Wójcickiego. W kilku swych pracach przedstawia różne dziedziny kultury puszczańskiej, wspomina o wydarzeniach historycznych. Jedną z pierwszych i najbardziej znanych prac Wójcickiego są „Zarysy domowe” (Warszawa 1842), gdzie w t. III znalazły

się „Rozmaite zabawy i obrzędy Kurpiów”. Prezentuje teksty pięciu pieśni wielkanocnych, wspomina o orylce. Jego autorstwa jest też hasło „Kurpie. Kurpiki” w Encyklopedii Powszechnej (1864), przedmowa do prawa bartnego...” K. Niszczyckiego (1854); napisał również „Kurpie. Powieść historyczna” (Warszawa 1902). We wspomnianym tomie „Zarysów” zamieścił rozdział „Kurie-Gocie”, omawiający kulturę Kurpiów, zajęcia, zwyczaje weselne i teksty pieśni weselnych.

Wszyscy wymienieni badacze ub. wieku koncentrowali swą uwagę na wyznaczaniu granic regionu, powracaniu do praw bartnych Niszczyckiego (o czym była mowa wcześniej) i poszukiwaniu odmienności opisywanego terenu. Charakterystycznym jest, iż pisząc o całym Mazowszu najwięcej miejsca poświęcali właśnie Zagajnicy, pozostawiając jakby na boku tereny dóbr biskupich – Puszcę Białą.

Puszcza Biała (co wyraźnie wynika z pracy M. Żywirskiej – „Puszcza Biała. Jej dzieje i kultura”, Warszawa 1972) była terenem, który pod względem badań (i publikacji) historyczno-etnograficznych do lat 80-tych XIX w. był całkowicie pomijany. Wyjątek w tym zakresie stanowi praca ks. Bonifacego Ostrzykowskiego o kościele parafialnym w Brańszczyku. Autor artykułu, od 1837 r. proboszcz parafii w Brańszczyku, przedstawia życie, „moralność i zajęcia miejscowej ludności. Piszę m.in. „... lud tutejszy posiadający łatwość wyżywienia, mimo wrodzoną czerstwość mocną budowę ciała i zdrowia, spuszczając się na los, nie ma chęci do pracy, bo każdy od dziadów i naddziadów przyzwyczajony błakać się po lasach w krótkiej szarej katanie i lekkich łapciach, z torbą, siekierką u pasa, w okrągłym kapeluszu, fuzyą uzbrojony taką ma chęć niepojęto do polowania, łowienia ryb, pszczoł podbierania, że mu się zdaje, iż nie siejąc ani nie orząc, jak Izrael w ziemi obiecanej, może bez pracy siebie i własną wyżywić rodzinę”.⁵ Czytelnikowi trudno uwierzyć, że nie jest to opis Puszczaków Myszynieckich a ludności nadbużnej.

Podobnie jak praca ks. Ostrzykowskiego, w końcu lat 50-tych XIX w. ukazała się drukiem niezmiernie istotna dla poznania historii regionu książka Aleksandra Połujańskiego – „Wędrowki po guberni augustowskiej w celu naukowym odbyte” (Warszawa 1859). W wydawnictwie tym znalazły się rozdziały (IV – V i XIX) poświęcone historii i kulturze kurpiowskiej, głównie pochodzeniu mieszkańców Puszczy, zajęciom Kurpiów, ich charakterystyce, ubiorom, zwyczajom, cechom gwarowym; zamieszczono też opisy niektórych miast, leżących na obrzeżach Puszczy oraz wykaz wsi bartnych, potażniczych i kopalń rud.

Wymienione wyżej publikacje zamykają jakby pierwszą grupę badaczy Kurpiowszczyzny z XIX w. Lata 60-te i 70-te (szczególnie po upadku powstania styczniowego) cechuje odejście od romantycznego ludoznawstwa, zmiana podejścia (również naukowego) do problemów wsi, chłopu i jego kultury. Postępujące coraz szybciej w epoce poukładczoności przemiany gospodarcze – nowe metody gospodarki, nowe narzędzia, mechanizacja, początki układów kapitalistycznych, skłoniły środowisko naukowe do wzmoczonej pracy badawczej, głównie dokumentacyjnej, nad odchodzącym, tradycyjnym obrazem kultury ludowej. W zaistniałej sytuacji w poważnym stopniu wzrosło zainteresowanie regionem kurpiowskim, znanym z prac wcześniejszych badaczy, jako zachowujący bez mała XVI-wieczne relikty kulturowe. Wypada w tym miejscu zaznaczyć, iż informacje podawane przez takich badaczy, jak W. H. Gawarecki, K. W. Wójcicki, Ł. Gołębiowski, wiadomości często nieprecyzyjne czy wręcz fantazyjne, były bez weryfikacji i zastrzeżeń przyjmowane i cytowane przez późniejszych badaczy.

Przykładem wspomnianego zawieszenia działalności badawczo-wydawniczej stał się właśnie region kurpiowski. W latach 60-tych i 70-tych nie ukazały się żadne istotniejsze publikacje odnoszące się do tego terenu, zaś niezmiernie owocnymi okazały się lata 80-te XIX w. Listę wydawnictw tego dziesięciolecia otwierają prace ostrołęczanina Wiktora

Czajewskiego. W „Przeglądzie Bibliograficzno-Archeologicznym” z 1881 r. zamieścił szkic historyczny „Kurpie” (Warszawa, t. I i II), omawiający przywileje królewskie nadane Puszczakom. Wraca on do praw bartnych Niszczycykiego, roli jezuitów, prezentuje stan oświaty. Uzupełnieniem powyższej pracy był artykuł w „Tygodniku Ilustrowanym” (1881) pt. „Kurpie. Karta etnograficzna”. Artykuł stanowi popularny zarys etnograficzny, głównie opis ubiorów, budownictwa, wewnątrz mieszkalnych, pożywienia, rzemiosła wiejskiego – kowalstwa, plecionkarstwa, bednarstwa. Ale również obrzędów rodzinnych i dorocznych, lecznictwa ludowego i przesądów.

W pewnym sensie z odmiennymi od dotychczasowych, bo encyklopedycznymi danymi, spotykamy się w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”. Autorem hasła „Kurpie” jest Bronisław Chlebowski, który w t. 4 „Słownika” (Warszawa 1883) określa granice regionu, omawia fizjografię, historię tych terenów, charakteryzuje zajęcia mieszkańców, budownictwo, strój, język. Hasło w „Słowniku” oraz zamieszczona przy hasle bibliografia – mogą stać się punktem wyjścia do poznawania regionu i kwerendy bibliotecznej.

Do grupy najistotniejszych publikacji, dotyczących terenów nadnarwiańskich, które ukazały się w latach 80-tych XIX w., należy zaliczyć artykuł Adama Zakrzewskiego – „Z Puszczy Zielonej. Materiały do etnografii polskiej”, który ukazywał się sukcesywnie w dwóch rocznikach czasopisma „Wisła” – z 1887 i 1888 r. Praca ta jest próbą, jedną z pierwszych, monografii etnograficznej. Znalazły się w niej: ścisłe określenie obszaru zamieszkałego przez Kurpiów, ich liczba, charakterystyka budownictwa ludowego wsi kurpiowskiej, informacje o wycinankach ludowych, rzeźbie; dołączony jest słownik wyrazów gwarowych oraz wykaz 200 nazwisk kurpiowskich. Praca ta ma znaczące miejsce w piśmiennictwie etnograficznym – regionalnym i należy do często cytowanych.

Kolejną publikacją, której wartość trudno przecenić, jest epokowe, wielotomowe dzieło Oskara Kolberga „Lud”. O działalności zbieracko-dokumentacyjnej i wydawniczej najwybitniejszego z etnografów polskich pisano wielokrotnie. O jego roli w badaniach naszego makroregionu najbardziej lapidarnie pisze A. Kutrzeba-Pojnarowa: „Mazowsze doczekało się w ciągu ostatniego stulecia tylko jednego (podkreślenie – BK) pełniejszego zbioru współczesnych etnograficznych materiałów opisowych”.⁶ Podkreślenie jest o tyle istotne, że badania Kolberga objęły prawie cały teren mazowiecki, w tym także tereny międzyrzecza bugonarwiańskiego czyli Puszczę Białą. Wśród monografii regionalnych „Ludu” Kolberg przygotował i wydał w 1888 r. pięciotomowe „Mazowsze”, gdzie w t. IV-tym omawia historię i kulturę ludową Kurpiowszczyzny. W części wstępnej nakreślił obraz fizjograficzny regionu, podał trochę wiadomości o historii terenów puszczańskich, często cytując takich autorów jak Gawarecki, Wójcicki, Czajewski. Zaprezentował też wiele dziedzin miejscowej kultury, kładąc szczególny nacisk i zainteresowanie dziedziną folkloru: zwyczajami i obrzędami rodzinnymi i dorocznymi oraz pieśniami ludowymi. Mimo, iż Kolberg cytował licznie wcześniejszych badaczy, korzystał z pomocy korespondentów (przez co wiele materiałów z dzisiejszego punktu widzenia budzi wątpliwości) jego największą zasługą jest osobisty, bezpośredni kontakt z terenem. Omówienie materiałów tzw. „kurpiowskich” przygotował St. Świrko.⁷ Drugim, niezmierzenie istotnym walorem przedstawionego tomu jest fakt, że prezentuje on pierwsze, etnograficzne wiadomości o Puszczy Białej, w tym opisy zwyczajów, teksty pieśni notowane przez Kolberga podczas jego pobytów w Wyszkowie, Porządziu czy Rzęśniku.

Wraz z całościowymi, monograficznymi opracowaniami ukazywały się publikacje dotyczące wybranego terenu, części regionu, przygotowane przez miejscowych badaczy. Do prac takich należą „Materiały do etnografii ludu z okolic Przasnysza” autorstwa Stanisława Chelchowskiego, które zamieszczono w czasopiśmie „Wisła” w 1888 r.

W artykule tym zostały omówione stosunki rodzinne i społeczne, stan oświaty, architektura ludowa i wnętrza mieszkalne, stroje, gospodarka; dołączono również kilkanaście pieśni ludowych z okolic Przasnysza.

Kolejną publikacją, wydawnictwem posiadającym kolosalne znaczenie i kluczową pozycję w poznaniu dziejów Puszczy Myszynieckiej, jest praca Ludwika Krzywickiego „Kurpie”, która znalazła się w 52 roczniku (1892) „Biblioteki Warszawskiej”. Opracowanie prezentuje historię zasiedlenia północnej Kurpiowszczyzny i pochodzenie ludności, przygotowane w oparciu o historyczne źródła rękopiśmienne, poczynawszy od XVI w. Autor oddtwarza proces powstawania osadnictwa oraz charakteryzuje strukturę społeczno-gospodarczą.

Wspólnie z pracą Krzywickiego zamyka koniec XIX w. inne wydawnictwo historyczne, z którego można czerpać wiele informacji dotyczących dziejów dawnej królewskiej. Należy wymienić tu dzieło Adolfa Pawińskiego „Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym”, zamieszczone w „Źródłach dziejowych, t. 5 Mazowsze” (Warszawa 1895). Stanowi ono typowe wydawnictwo źródłowe, przedstawiające obszar ziemi i powiatów, stosunki ludnościowe czy spis miejscowości. Zaprezentowane wyżej prace Kolberga, Krzywickiego, Pawińskiego zamykają pewien rozdział publikacji – wydawnictw opartych o konkretne materiały źródłowe lub bezpośredni kontakt z terenem. Ponadto – opracowań traktujących całościowo problematykę regionalną (choć z położeniem nacisku na zasięg i zasiedlenie regionu). Inną charakterystyczną cechą jest fakt, iż dzieła te powstały w dużych ośrodkach naukowych, głównie w Warszawie.

Poważna zmiana w działalności badawczej i wydawniczej nastąpiła w początkach wieku XX-go. Zaznaczyło się wówczas wyraźne przesunięcie terytorialne ośrodków badawczych – z centralnych do ośrodków regionalnych. Najlepszym przykładem wspomnianej sytuacji jest działalność badawcza i popularyzatorska Adama Chętnika. Sylwetka i dorobek wybitnego regionalisty były wielokrotnie prezentowane⁸. A przy ogromnej liczbie jego publikacji trudno przedstawić te bezdyskusyjnie najważniejsze. Chętnik w swej prawie 60-letniej pracy badawczej i pisarskiej, pracy, która zaowocowała kilkuset notkami, artykułami i książkami, opisał niemal wszystkie dziedziny życia ludności kurpiowskiej. Wśród pierwszych prac wymienić można artykuł „Przemysł drzewny nad Narwią” w „Zorzy” (1910 r., nr 5–6) gdzie przedstawia jeden z ważniejszych przemysłów puszczańskich – wyrąb i spław drewna, prezentując przy tym organizowanie flisu. Całościowe omówienie regionu zawarł w swej książce „Puszcza Kurpiowska”, wydanej w 1913 r., ujmując w niej charakterystykę Puszczy Zielonej, historię i rozwój osadnictwa, dawne zajęcia, zaprezentował wieś kurpiowską i jej kulturę funkcjonującą na przełomie wieków. Do najlepszych opracowań zagadnienia należy praca Chętnika pt. „Chata kurpiowska” (Warszawa 1915), poparta osobistą znajomością ciesielstwa regionalnego, wyposażona w wiele zdjęć i rysunków autora. Podobne znaczenie posiada inna praca „O bursztynie i przemyśle bursztyniarskim” (Nowogród 1923).

Obok prac typowo materiałowych powstały publikacje o charakterze ogólnym, ujmującym całościowo zagadnienia regionalne. Należą do nich takie książki jak „O Kurpiach” (Warszawa 1919) czy „Kurpie” (Kraków 1924). Znaczące miejsce w dorobku badawczym Chętnika zajmują prace monograficzno-historyczne, dotyczące zarówno konkretnych ośrodków, jak i poszczególnych obiektów zabytkowych. Wymienić tu można publikacje o Nowogrodzie nad Narwią, Myszyńcu, Kleczkowie, Łomży, Dąbrowce.⁹

Jak wspomniano wcześniej, najwięcej miejsca wśród prac Chętnika zajmują omówienia wybranych dziedzin kultury puszczańskiej. Do ważniejszych publikacji, spełniających dzisiaj swego rodzaju walor źródłowy, zaliczyć można „Zwyczaj i rozrywki świąteczne”

(Drużyna 1919, nr 16, s. 4–7), „Jałowiec w życiu, obrzędach i wierzeniach Kurpiów” (Ziemia 1928, nr 17, s. 269–274), Rybołówstwo na Narwi” (Ziemia 1911, nr 3, 4, 5), „Rybołówstwo zimowe nad Narwią” (Ziemia 1928, nr 9, s. 133–135), „Kalendarzyk zwyczajów dorocznych, obrzędów i niektórych wierzeń ludu kurpiowskiego” (Nowogród 1934), „Splaw na Narwi, tratwy, oryle i orylka – studium etnograficzne” (Warszawa 1935), „12 dawnych kolęd na Mazurach i Kurpiach śpiewanych” (Nowogród 1936) i „Pożywienie Kurpiów: jadło i napoje zwykłe, obrzędowe i głodowe” (Kraków 1936).

Dla poznania historii muzealnictwa na północno-wschodnim Mazowszu poważne znaczenie posiadają prace Chętnika „Muzeum w Nowogrodzie: wspomnienia, plany, wysiłki, refleksje na 25-lecie” (Nowogród 1934) oraz „Muzeum Kurpiowskie w Nowogrodzie: krótki przewodnik” (Nowogród 1939). Prezentując wieloletnią i wielokierunkową działalność badawczą i wydawniczą A. Chętnika koniecznym było odstępianie od dotychczasowego, chronologicznego układu opracowania. Wracając do publikacji innych autorów, prac istotnych dla poznania Kurpiowszczyzny powstałych lub wydanych w XX w. a dokładniej – w okresie dwudziestolecia międzywojennego, na uwagę zasługuje opracowanie Karola Potkańskiego pt. „Puszcza Kurpiowska”, zamieszczone w I tomie „Pism pośmiertnych”, wydanych w Krakowie w 1922 r.

Wspomniane ożywienie ośrodków prowincjonalnych dokumentują dwie kolejne publikacje, opracowane przez badaczy związanych z ośrodkiem plockim. Pierwszą z nich jest książka Aleksandra Macieszy „Puszczanie przasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów”, wydana w 1923 r. w ramach „Archiwum Nauk Antropologicznych” (t. 3). Kolejną pracą jest dzieło członka Towarzystwa Naukowego Plockiego a jednocześnie wikariusza myszynieckiego, różańskiego i krasnosieleckiego, ks. Władysława Skierkowskiego. Podczas swego kilkuletniego pobytu w Puszczy Myszynieckiej prowadził a następnie uzupełniał działalność dokumentacyjną folkloru kurpiowskiego. Z ogromnej liczby zanotowanych pieśni przygotował publikację „Puszcza Kurpiowska w pieśni”, która ukazała się w czterech zeszytach w latach 1928 – 1934. Posiada ona kapitalne znaczenie dla wszystkich, którzy zajmują się folklorem.

Z regionu kurpiowskiego wywodzi się autor kolejnej wyżej pracy o prezentowanym terenie – Franciszek Piaścik. W 1939 r. opublikował „Osadnictwo w Puszczy Kurpiowskiej”, będące studium z dziejów osadnictwa puszczańskiego. Rozprawę oparł na materiałach archiwalnych i terenowych, dał szczegółowe rozplanowanie wsi, zagród, umiejscowienie obiektów gospodarczych, plany i wygląd chałup. Zamknięciem listy wydawnictw mieszczących w sobie materiały o regionie kurpiowskim i jego historii może być praca Stanisława Pazyry – „Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII w. do początków XX w.”, opublikowana we Lwowie w 1939 r.

Przedstawione wydawnictwa są skromną częścią ogromnej liczby publikacji historycznych i etnograficznych dotyczących Kurpiowszczyzny. Stanowią one mogą początek czy punkt wyjścia badań regionalnych zaś rozszerzeniu poszukiwań mogą służyć istniejące bibliografie.¹⁰ Podkreślenia wymaga fakt, iż zaprezentowane artykuły, książki, materiały, zamieszczane częstokroć w wydawnictwach periodycznych są w większości trudno dostępnymi, posiadającymi jedno (zwykle XIX-wieczne) wydanie. Wyjątkiem w tej dziedzinie jest opublikowanie po 1945 r. „Najstarszego opisu Mazowsza Jędrzeja Święcickiego” (Warszawa 1974), „Kurpi” L. Krzywickiego w jego „Dzielnach” t. 6 (Warszawa 1962, s. 497–600) czy „Mazowsza” O. Kolberga – reprintu zrealizowanego przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze w ramach „Dzieł Wszystkich” Oskara Kolberga jako tomy 24–28 (Wrocław 1963–1964).

Ogromną zasługą Ostrołęckiego Towarzystwa Muzycznego jest wydanie reprintu Wł. Skierkowskiego – „Puszcza Kurpiowska w pieśni” (który ukaże się w I półroczu 1992 r.).

Wydaje się w pełni uzasadnionym prowadzenie, również przez Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, działalności wydawniczej na zasadach reprintów niektórych, najistotniejszych czy najbardziej poszukiwanych prac o regionie. Przedsięwzięcie takie pozwoliłoby na przybliżenie współczesnemu czytelnikowi obrazu Kurpiowszczyzny w XIX czy na początku XX w., świadczyło o historii i metodach badań a w sumie rozszerzało możliwości edukacji regionalnej.

PRZYPISY

- ¹ Bernard Kielak – Ważniejsze publikacje dotyczące historii i kultury Kurpiowszczyzny powstałe po 1945 r., „Zeszyty Naukowe” t. V, Ostrołęka 1991 s. 167–173.
- ² Anna Kutrzeba-Pojnarowa – Kierunki zainteresowań historią kultury wsi mazowieckiej w warszawskim ośrodku etnograficznym, Prace Działu Etnografii IHKM PAN, z. 2, Warszawa 1959, s. 2.
- ³ Ignacy Baranowski – Najstarszy opis Puszczy Kurpiowskiej, „Ziemia” R. II: 1911, nr 18, s. 278–279.
- ⁴ Jerzy Damrosz – Zainteresowania etnograficzne terenem kurpiowskiej Puszczy Zielonej na tle historii regionu do czasów uwłaszczenia Iw: I „Kurpie. Puszcza Zielona” t. I, Wrocław 1962, s. 63–64.
- ⁵ Bonifacy Ostrzykowski – Opis kościoła parafialnego we wsi Brańszczyku diecezji Płockiej „Pamiętnik Religijno-Moralny” Warszawa 1856, nr 12, s. 635–645.
- ⁶ Anna Kutrzeba-Pojnarowa – op. cit. s. 4.
- ⁷ Stanisław Świrko – Kurpiowszczyzna w „Mazowszu” Oskara Kolberga, „Literatura Ludowa” R. V: 1961, nr 4–6, s. 17–19.
- ⁸ por. m.in. A. Chętnik – Mój życiorys „Polska Sztuka Ludowa” R. 18: 1964, nr 13, s. 179–180; H. Duczmal-Pacowska – Wkład naukowy doc. dr Adama Chętnika w dziedzinie bursztyniarstwa i jego działalność w Muzeum Ziemi PAN w Warszawie „Lud” R. 58: 1974, s. 217–223; A. Kutrzeba-Pojnarowa – Kultura ludowa i jej badacze: mit i rzeczywistość, Warszawa 1977, s. 32–52; H. Muszyńska-Hoffmanowa – Saga rodu Chętników. Olsztyn 1982; St. Pajka – O życiu i twórczości Adama Chętnika – kilka przypomnień i refleksji, „Zeszyty Naukowe” t. IV, Ostrołęka 1990 s. 201–208; M. Prokopek – Adam Chętnik i jego zasługi dla regionu kurpiowskiego, „Rocznik Białostocki” 1965 t. 6, s. 11–25; Z. Sędziak – Krótki zarys biografii Adama Chętnika (1885–1967) Łomża 1984; H. Syska – Adam Chętnik: działacz, pisarz, badacz Kurpiowszczyzny, Warszawa 1969; E. Zielińska – Adam Chętnik 1885–1967. Bibliografia, Ostrołęka 1985.
- ⁹ Nowogród (Opis historyczno-monograficzny) „Zorza” 1909 nr 49, Kościół w Nowogrodzie „Gość Puszczański” 1922 nr 8, s. 2–4, Kościół i parafia w Nowogrodzie: monografia historyczno-opisowa, Nowogród 1927; Myszyniec „Ziemia” 1911 nr 1, s. 11–12, Myszyniec „Gość Puszczański” 1922 nr 3, s. 1–4, Myszyniec – ośrodek etnograficzny Kurpiów, Nowogród 1938; Kościół warowny w Kleczkowie „Ziemia” 1913, nr 51, s. 827–830; Z przeszłości i zabytków Łomży – zbiór wiadomości z 21 ilustracjami, Nowogród 1937; Dąbrówka – kościół i parafia w powiecie ostrołęckim, Nowogród 1937.
- ¹⁰ J. Rudnicka, L. M. Szwengrub – Ważniejsze pozycje bibliograficzne w XIX i XX w. dotyczące historii kultury wsi terenów kurpiowskiej Puszczy Zielonej Iw: I Kurpie. Puszcza Zielona t. I, Wrocław 1962, s. 493–519
L. M. Szwengrub – Materiały do bibliografii polskich publikacji z zakresu etnografii i folkloru kurpiowskiego za lata 1910–1960 „Literatura Ludowa” 1961, nr 4–6, s. 118–128
B. Kielak – Folklor kurpiowski. Materiały do bibliografii, Ostrołęka 1988.
E. Zielińska – por. przyp. 8.

